

УДК 344.65

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2021.1.21>

М. Б. Тавакалян

аспірантка кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА ПІДСТАВІ УГОД

Стаття присвячена дослідженню гарантій реалізації принципу презумпції невинуватості у кримінальному провадженні на підставі угод, виокремленню проблемних аспектів законодавчого регулювання та наданню пропозицій щодо їх удосконалення. Презумпція невинуватості є основоположною засадою, гарантією справедливого судового розгляду. Її закріплення на національному та міжнародному рівнях свідчить про її вагомість у системі засад кримінального процесу.

Кримінальне провадження на підставі угод спрямоване на спрощення процедури розгляду кримінального провадження, зменшення навантаження на правоохоронні органи, що дає змогу розкривати більше кримінальних правопорушень. Кримінальні провадження на підставі угоди як дозволяють здійснити процесуальну економію, так і призводять до обмеження гарантій, встановлених принципом презумпції невинуватості. Важливим є дотримання цього принципу при укладанні угоди з одним із підозрюваних або обвинувачених, коли кримінальне правопорушення було здійснено у співучасті.

Вирок, ухвалений на підставі угоди, не може мати преюдиційного значення для кримінального провадження відносно інших осіб, інакше можемо спостерігати порушення гарантій, які забезпечуються презумпцією невинуватості. Необхідно забезпечити додаткові гарантії при укладанні угоди між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості, а саме наділити обов'язками слідчого, прокурора про роз'яснення порядку та наслідків укладання такої угоди.

Аналізуючи порядок кримінально-процесуальної регламентації кримінального провадження на підставі угод, можна дійти висновку, що хоча й існують обмеження щодо гарантій забезпечення принципу презумпції невинуватості, але з чітким дотриманням приписів КПК України можна запобігти порушенню принципу презумпції невинуватості. Разом із тим судова практика свідчить, що трапляються випадки недотримання процедур укладання угод, що призводить до порушення принципу презумпції невинуватості. Отже, необхідно вдосконалювати, доповнювати певні положення КПК України для повного забезпечення реалізації принципу презумпції невинуватості у кримінальних провадженнях на підставі угод.

Ключові слова: презумпція невинуватості, кримінальне провадження, угода у кримінальному провадженні, гарантія, особливий порядок кримінального провадження.

Постановка проблеми. Одним із нововведень, яке було запроваджене КПК України 2012 року, є інститут угод у кримінальному провадженні із чіткою регламентацією їх видів, а саме:

1) угода про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим;

2) угода між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

Ці форми проваджень передбачають певну відмову від звичайного порядку кримінального провадження, його скорочення з метою раціоналізації та прискорення провадження без шкоди ефективному виконанню завдань кримінального провадження [7, с. 515]. Але, враховуючи переваги, застосування кримінального провадження на підставі угод повинно здійснюватися обережно, із дотриманням гарантій, встановлених презумпцією невинуватості. Як показує судова практика,

не завжди дотримуються положення КПК України щодо належного порядку реалізації принципу презумпції невинуватості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання цієї теми досліджували вчені Ю.П. Аленін, В.І. Бояров, Г.П. Власова, В.К. Волошина, І.В. Гловюк, С.О. Гриненко, О.Г. Добровольська, О. Леляк, В.В. Назаров, Р.В. Новак, П.Ф. Пашкевич, Р.Д. Рахунов, Г.Ю. Саєнко, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, В.І. Терлецький, Д.В. Філін, Т. Фулей, В.Д. Чабанюк, О.Г. Шило, В.А. Шкелебей та інших.

Попри інтенсивність досліджень різних аспектів зазначеної проблематики, наразі немає комплексного дослідження забезпечення реалізації презумпції невинуватості у кримінальному провадженні на підставі угод, яка є основоположною засадою сучасної демократичної держави, ключовою гарантією захисту прав і свобод особи. Так, у період із 2017 по 2020 роки в Єдиному державному реєстрі судових рішень було зареєстровано 65 096 вироків на підставі угод. Наведені статистичні дані свідчать про динамічне застосування угод у кримінальному провадженні, що не може залишатися без уваги, тому що наявні наукові дослідження потребують подальшого осмислення та законодавчого удосконалення кримінально-процесуальних норм з метою зміцнення гарантій захисту прав і свобод особи у кримінальному провадженні відповідно до принципу презумпції невинуватості.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі системного аналізу положень теорії кримінального процесуального права та практики його застосування визначити гарантії реалізації принципу презумпції невинуватості у кримінальному провадженні на підставі угод в Україні, виявити проблеми, які виникають під час їхньої реалізації, сформулювати пропозиції щодо удосконалення системи існуючих гарантій.

Виклад основного матеріалу. Принцип презумпції невинуватості є однією із найважливіших засад у забезпеченні справедливого кримінального провадження, спрямованою на захист прав особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення. Реалізація принципу забезпечується

законодавчим закріпленням як на національному рівні, так і на міжнародному.

Презумпція невинуватості є гарантією, яка закріплена в ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини, п. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також у ст. 63 Конституції України та ст. 17 КПК України. Тобто, принцип презумпції невинуватості закріплений у багатьох правових актах, що свідчить про його значимість у системі засад кримінального провадження. Слід зазначити, що закріплення презумпції невинуватості на законодавчому рівні іноді не забезпечує автоматичного дотримання правових гарантій. Особливо дискусійним є питання реалізації принципу презумпції невинуватості у кримінальному провадженні на підставі угод, зокрема угод між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

Разом із тим слід погодитися з думкою Р.М. Новак про те, що угода про визнання винуватості створює умови для: 1) співпраці підозрюваного чи обвинуваченого з правоохоронними органами і викриття більшої кількості кримінальних правопорушень, запобігання, виявлення чи припинення кримінальних правопорушень; 2) швидкого здійснення досудового розслідування; 3) раціонального розгляду кримінального провадження у суді першої інстанції [8]. Але іноді в таких провадженнях зустрічаються випадки незаконного впливу на підозрюваних, обвинувачених з боку правоохоронних органів з метою отримання бажаного результату або коли доказова база зібрана не в повному обсязі, або існують процесуальні порушення, які можуть вплинути на допустимість зібраних доказів стороною обвинувачення, яка дозволила б встановити дійсну вину особи у вчиненні кримінального правопорушення.

І.Л. Петрухін слушно зазначає, що при розгляді справи в особливому порядку завжди існує ризик засудження невинного. Підсудний, керуючись різними міркуваннями, може взяти на себе чужу провину. Найбільш небезпечна самообмова, викликана вмовляннями, помилковими обіцянками, погрозами та іншими незаконними діями слідчого [9, с. 192].

Відповідно до резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 2245, застосування угод може призвести до зловживань як обвинуваченням, так і захистом. Прокурор може погрожувати обвинуваченому неналежним суворим вироком, якщо він або вона не визнає провини, навіть за відсутності достатніх доказів; адвокат захисту також може переконати переважаного прокурора у складній справі прийняти часткове зізнання і помірну санкцію, нехтуючи іншою, більш серйозною злочинною діяльністю. Перший тип зловживань здебільшого робить жертвами молодих і бідних злочинців, тоді як другий тип надає переваги багатим злочинцям, які вчинили посадовий злочин [2].

КПК України певною мірою намагається запобігати зловживанням зі сторони правоохоронних органів певними гарантіями. Так, відповідно до п. 4 ст. 474 КПК України перед ухваленням рішення про затвердження угоди про визнання винуватості суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє:

1) що він має право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожну обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права:

– мовчати. Цей факт не матиме для суду жодного доказового значення;

– мати захисника, в тому числі на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно;

– допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і докази, які свідчать на його користь;

2) наслідки укладення та затвердження угод, передбачені ст. 473 КПК України;

3) характер кожного обвинувачення, щодо якого він визнає себе винуватим;

4) вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом.

Такі ж гарантії передбачені п. 5 ст. 474 КПК України щодо затвердження угоди про примирення.

Відповідно до п. 6 ст. 474 КПК України суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сто-

ронами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, аніж ті, які передбачені в угоді. Для з'ясування добровільності укладення угоди в разі необхідності суд має право витребувати документи, в тому числі скарги підозрюваного чи обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати в судове засідання осіб і опитувати їх.

Якщо суд дійде висновку про наявність порушень у дотриманні прав особи, КПК України передбачає певні правові наслідки. Так, відповідно до п. 7 ст. 474 КПК України суд перевіряє угоду на відповідність вимогам цього Кодексу та/або закону. Суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо:

1) умови угоди суперечать вимогам КПК України та/або закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди;

2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства;

3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;

4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним або сторони не примирилися;

5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань;

6) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості.

У такому разі досудове розслідування або судове провадження продовжуються у загальному порядку [1]. Так, 05 листопада 2018 року Великоолександрівським районним судом Херсонської області у справі № 650/1286/18 розглядалося питання про затвердження чи відмову в затвердженні угоди про визнання винуватості. Обвинувачений у підготовчому судовому засіданні після оголошення угоди про визнання винуватості пояснив, що свою вину він не визнає, оскільки не вирощував рослини коноплі та її не висаджував. Вказав, що у прокурора відсутні докази, які підтверджують його вину, а угоду він підписав, не вдаючись у її зміст.

Заперечив проти притягнення його до відповідальності у виді штрафу. Також обвинувачений пояснив, що не розуміє, в чому полягає покладений на нього обов'язок щодо співпраці із правоохоронними органами, а після роз'яснення судом зазначив, що не згодний із цим.

Захисник наполягав на затвердженні угоди, оскільки її було підписано обвинуваченим добровільно, коли він визнавав свою вину у вчиненому. Прокурор просив угоду затвердити, оскільки вона була підписана підозрюваним добровільно, йому роз'яснювалися суть обвинувачення та наслідки затвердження угоди.

Суд дійшов висновку, що обвинувачений не визнає беззастережно свою вину, вважає за необхідне проведення судового засідання для доведення своєї невинуватості, не згодний із зумовленим угодою покаранням та обов'язками, які на нього покладаються. Суд констатував, що сторони угоди не примирилися, що є підставою для відмови в її затвердженні відповідно до п. 4 ч. 7 ст. 474 КПК України [5]. Іншими словами, для того, щоб суддя пересвідчився, наскільки виправданим є затвердження угоди, необхідно отримати відомості безпосередньо в обвинуваченого, що є гарантією, яка захищає особу від безпідставного обвинувачення, дає змогу остаточно ознайомитися з наслідками укладання угоди.

Слушною є думка С.О. Гриненко, який зазначає, що однією з гарантій принципу презумпції невинуватості є положення ч. 6 ст. 469 КПК, згідно з якою факт ініціювання угоди і будь-які твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості при недосягненні у підсумку переговорів згоди про укладення угоди. Будь-які відомості, які стали відомі слідчому, прокурору під час проведення переговорів по примиренню або визнанню винуватості, не можуть бути використані як докази, що підтверджують винність особи, на них не можна посилалися у подальшому кримінальному провадженні [6].

Отже, можемо зробити висновок, що в КПК Україна є належний правовий механізм, який забезпечує захист особи, сприяє тим самим реалізації принципу

презумпції невинуватості. Слід зазначити, що деякі положення КПК України все ж таки потребують удосконалення.

Цікавим є питання щодо кримінального провадження, яке здійснюється стосовно кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згоди щодо укладення угоди досягнуто не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими. Відповідно до абз. 1 ч. 8 ст. 469 КПК України угоду може бути укладено з одним (кількома) із підозрюваних чи обвинувачених.

Кримінальне провадження стосовно особи (осіб), з якими досягнуто згоди щодо укладення угоди про визнання винуватості, на підставі постанови прокурора або ухвали суду підлягає виділенню в окреме провадження залежно від того, на якій зі стадій кримінального провадження сторонами було ініційовано укладення угоди. Однак постає питання, чи має вирок, ухвалений на підставі угоди, преюдиційне значення для кримінального провадження відносно інших осіб? Відповідно до п. 12 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11.12.2015, вирок, ухвалений на підставі угоди, у такому випадку (стосовно однієї з кількох осіб) не має преюдиційного значення для кримінального провадження відносно інших осіб, а визнання винуватості першою не є доказом вини останніх [4].

Аналогічною є позиція ККС ВС відповідно по постанові від 15.04.2020 по справі № 344/2514/19. Вироком Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 10 квітня 2019 року затверджено угоду про визнання винуватості, укладену 8 лютого 2019 року між прокурором Івано-Франківської місцевої прокуратури Є.М. Карабіном і обвинуваченим ОСОБА_2. У касаційній скарзі ОСОБА_1, матеріали щодо якого виділено в окреме провадження, просить вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 10 квітня 2019 року та ухвалу Івано-Франківського апеляційного суду від 15 жовтня 2019 року скасувати і призначити новий розгляд у суді першої інстанції у зв'язку з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону.

Свою позицію він обґрунтовує тим, що суд першої інстанції, порушивши принципи презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, затвердив угоду про визнання винуватості, яка не відповідає вимогам ст. 472 КПК України. Вироком суду встановлено факти, що створюють преюдицію визнання винуватості ОСОБА_1 у вчиненні злочину, судово провадження щодо якого здійснюється в іншому провадженні.

Колегія суддів Верховного Суду погоджується з висновками суду апеляційної інстанції, що вирок суду з урахуванням змін, внесених ухвалою суду від 17 вересня 2019 року, якою виправлено описки, з мотивувальної частини вироку виключено посилання на прізвища осіб, з якими обвинувачений ОСОБА_2 діяв у співучасті, щодо яких кримінальне провадження у суді не розглядалося та які не брали участі у судовому розгляді, відповідає вимогам ст. 475 КПК України.

Колегія суддів Верховного Суду погоджується з висновками апеляційного суду, що згідно з вимогами кримінального процесуального закону формулювання обвинувачення має містити дані щодо події кримінального правопорушення із зазначенням часу, місця, форми вини і мотивів, способу вчинення, наслідків та інших даних, на підставі яких, відповідно до диспозиції певної статті Кримінального кодексу України, можна встановити в діях обвинуваченого склад кримінального правопорушення з урахуванням наявних кваліфікуючих ознак. Зазначення при формулюванні обвинувачення конкретних осіб, які є співучасниками злочину, відповідає вимогам національного законодавства щодо конкретності пред'явленого обвинувачення та вимогам ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод стосовно права обвинуваченого бути негайно й детально проінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини висунутого проти нього обвинувачення.

Вчинення злочину у співучасті є важливою обставиною, яка підлягає обов'язковому зазначенню в формулюванні обвинувачення, оскільки дозволяє встановити характер дій обвинуваченого та ступінь його участі у вчиненні злочину,

свідчить про підвищену суспільну небезпеку вчиненого злочину та дозволяє надати правильну правову оцінку діям обвинуваченого.

Апеляційний суд дійшов обґрунтованого висновку, що скасування у цьому випадку вироку суду, який набрав законної сили, не відповідає вимогам ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо справедливого судового розгляду в такому його елементі як правова визначеність. Апеляційний суд обґрунтовано дійшов висновку, що виключення ухвалою суду першої інстанції посилання у вирок на конкретних осіб, як співучасників інкримінованих ОСОБА_2 злочинів, свідчить про відсутність встановлених преюдиціальних фактів щодо ОСОБА_1 [3]. Вважаємо, що позиція суду виправдана, оскільки інакше мало б місце порушення принципу презумпції невинуватості, але формулювання ст. 469 КПК України мають бути уточнені у цьому напрямі.

Для посилення гарантій у забезпеченні презумпції невинуватості варто внести деякі зміни до чинного КПК України. Відповідно до п. 7 ст. 469 КПК України слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення. Вважаємо, що при укладанні угоди між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості аналогічні обов'язки слідчого, прокурора також повинні бути передбачені, а саме роз'яснити механізм реалізації, наслідки укладання, права та обов'язки у зв'язку з укладанням такої угоди.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна дійти висновку, що у кримінальних провадженнях на підставі угод потрібно уникати занадто невинуватого спрощення проваджень, що може призвести до зловживань з боку правоохоронних органів. Тому потрібно побудувати ефективну систему гарантій щодо запобігання порушенню принципу презумпції невинуватості у провадженнях на підставі угод. Необхідне дотримання балансу між процесуальною економією та забезпеченням прав і свобод учасників спрощеного провадження.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.03.2021).
2. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 2245 від 12.10.2018. URL: <https://www.echr.com.ua/document/rezolyuciya-parye-2245-2018/> (дата звернення: 17.03.2021).
3. Постанова ККС ВС по справі 344/2514/19 від 15.04.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88857300> (дата звернення: 17.03.2021).
4. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справа № 13 від 11.12.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text> (дата звернення: 17.03.2021).
5. Ухвала Великоолександрівського районного суду Херсонської області по справі № 650/1286/18 від 05 листопада 2018 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77648414#> (дата звернення: 17.03.2021).
6. Гриненко С.О. Презумпція невинуватості та інститут угод у кримінальному процесі (за новим КПК), їх співвідношення: URL: <https://jurist-blog.com.ua/yur-konsyltacia/28.html> (дата звернення: 17.03.2021).
7. Колектив авторів. Кримінальний процес : навч. посіб. Одеса, 2020. 669 с.
8. Новак Р.В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/46595189.pdf> (дата звернення: 17.03.2021).
9. Петрухин И.Л. Теорет. основы реформы уголовного процесса в России. Ч. II. М., 2005. С. 192.

Tavakalyan M. Guarantees of the principle of presumption of innocence implementation in criminal proceedings under agreements

The article is devoted to the research of guarantees of the principle of presumption of innocence realization in criminal proceedings on the basis of agreements, problematic aspects of legislative regulation identification, as well as suggest of proposals for improvement. The presumption of innocence is a fundamental principle, a guarantee of a fair trial and its consolidation at the national and international levels testifies to its importance in the system of criminal procedure principles.

The criminal proceedings on the basis of agreements is aimed at simplifying the procedure of criminal proceedings, reducing the burden on the law enforcement agencies, which makes it possible to prosecute more criminal offenses. That is, on the one hand, criminal proceedings on the basis of agreements allow for procedural savings, but on the other hand, they limit the guarantees established by the principle of the presumption of innocence. It is important to adhere to the principle of the presumption of innocence when concluding an agreement with one of the suspects or accused, when the criminal offense was committed in complicity.

A sentence passed on the basis of an agreement may not have a preliminary value for criminal proceedings against other persons, otherwise we may observe a violation of the guarantees provided by the presumption of innocence. It is necessary to provide additional guarantees when concluding an agreement between the prosecutor and the suspect or accused on the admission of guilt, namely to oblige the investigator, the prosecutor to explain the procedure, the consequences of concluding this agreement.

Analyzing the procedure of criminal procedure regulation of criminal proceedings on the basis of agreements, it can be concluded that although there are restrictions on guarantees of the principle of presumption of innocence, but with strict compliance with the CPC of Ukraine can prevent violations of the principle of presumption of innocence. However, the judicial practice shows that there are cases of non-compliance with the procedures for concluding agreements, which in turn leads to a violation of the principle of presumption of innocence. Therefore, it is necessary to improve, supplement certain provisions of the CPC of Ukraine in order to fully ensure the implementation of the principle of presumption of innocence in criminal proceedings on the basis of agreements.

Key words: *presumption of innocence, criminal proceedings, agreement in criminal proceedings, guarantee, special procedure of criminal proceedings.*